

АКТУАЛЬНА ТЕМА

УДК 911.10

**С.А. Лісовський¹, Г.Б. Марушевський², П.Г. Павличенко³, Л.Г. Руденко¹,
Т.В. Тимочко⁴****РІО + 20 – «МАЙБУТНЄ, ЯКОГО МИ ХОЧЕМО»: ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
ПАРАДИГМИ СТАЛОГО (ЗБАЛАНСОВАНОГО) РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ****С.А. Лисовский¹, Г.Б. Марушевский², П.Г. Павличенко³, Л.Г. Руденко¹, Т.В. Тимочко⁴****РІО + 20 – «БУДУЩЕ, КОТОРОГО МЫ ХОТИМ»: ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ ПАРАДИГМЫ УСТОЙЧИВОГО
(СБАЛАНСИРОВАННОГО) РАЗВИТИЯ В УКРАИНЕ**¹Институт географии НАН Украины, Киев²Государственная экологическая академия последипломного образования и управления, Киев³Центр экологического образования и информации, Киев⁴Всеукраинская экологическая лига, Киев

Изложено состояние реализации в Украине парадигмы устойчивого (сбалансированного) развития в основных ее сферах, а также возможное восприятие и направления внедрения в стране основных положений решения конференции ООН Рио+20. Обозначены задачи, которые должна решать Украина в направлении ее интеграции в мировую экономику (в промышленности и энергообеспечении, в стабилизации состояния компонентов природы, в поведении с отходами), а также в сферах науки, образования и культуры, регионального развития.

Ключевые слова: устойчивое (сбалансированное) развитие; «Повестка дня на XXI столетие».

S. Lisovsky¹, G. Marushevsky², P. Pavlichenko³, L. Rudenko¹, T. Timochko⁴**РІО + 20 – «THE FUTURE WE ALL WANT»: FEATURES OF SUSTAINABLE (BALANCED) DEVELOPMENT PARADIGM
IMPLEMENTATION IN UKRAINE**¹Institute of Geography, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv²State Ecology Academy of postgraduate education and management, Kyiv³Ecological education and information center, Kyiv⁴Ukrainian ecological league, Kyiv

Features of sustainable (balanced) development paradigm implementation in Ukraine have been presented in their main areas, as well as possible perception (or reaction) and directions of the main UN RIO + 20 principles implementation. Set of tasks which Ukraine has to resolve on the way of its integration into world economy, in the fields of industrial production and energy supply, in stabilization of nature components state (condition), waste management, as well as science, education and culture and regional development have been identified.

Key words: sustainable (balanced) development; «XXI century agenda».

22-24 червня цього року в Ріо-де-Жанейро відбулась конференція ООН зі сталого розвитку «Майбутнє, якого ми хочемо». У головному документі конференції, що містить близько 70 сторінок, підтверджено політичні зобов'язання держав та їх курс на сталий (збалансований) розвиток, який був проголошений на конференції Ріо-92 і означений у «Порядку денному на XXI століття».

Науковці України разом із громадськістю активно готувались до конференції. Насамперед слід згадати підготовлені два документи:

- Проект Концепції переходу України до сталого розвитку, розроблений у 2006 році фахівцями інститутів проблем ринку та економіко-екологічних досліджень, географії, проблем природокористування та екології НАН України і доопрацьований ними у 2012 році за участю представників громадських організацій, обговорений на наукових семінарах та Екологічному форумі. У лютому 2012 р. цей документ був направлений прем'єр-міністру України із супроводжувальним листом, підписаним Президентом Національної академії наук України Б.С. Патоном.

- Проект доповіді України до конференції ООН зі сталого (збалансованого) розвитку РІО +20, у якій на тлі особливостей і проблем розвитку України викладені ключові питання стану та реалізації світоглядного бачення поступу країни, її позиції щодо підсумкового документа Ріо+20 та основні засоби і рушійні сили парадигми сталого (збалансованого) розвитку. Проект доповіді був направлений державним управлінським структурам, науковим закладам і громадським організаціям та обговорений на міжнародному форумі «Довкілля для Європи-2012». В ньому враховано всі конструктивні зауваження, рекомендації та побажання, отримані авторським колективом. Після доопрацювання проект доповіді був переданий офіційній делегації, яка брала участь у конференції Ріо+20 – «Майбутнє, якого ми хочемо».

Особливості реалізації парадигми збалансованого розвитку в Україні

Нова суверенна держава Україна має особливі потреби для забезпечення переходу до збалансованого розвитку, а також підстави розраховувати на міжнародну допомогу та сприяння у цій справі.

Україна є першою країною у світі, яка добровільно позбулася ядерної зброї (маючи третій за потужністю арсенал цієї зброї). Це є унікальним прикладом реальної, а не декларативної реалізації заяв про відповідальність за безпечний розвиток людства.

Україна продемонструвала й інші приклади виконання взятих зобов'язань щодо зменшення ядерної загрози, зокрема прийнявши рішення про вивезення високозбагаченого урану з території країни. Тому вона має право розраховувати на таке ж дотримання зобов'язань сторонами, які виступали гарантами безпеки України на час укладення відповідних угод щодо її переходу до без'ядерного статусу.

Україна вдячна світовому співтовариству за підтримку в подоланні наслідків найбільшої техногенної катастрофи в історії людства – аварії на Чорнобильській АЕС і розраховує на допомогу і в подальшому.

Складність завдань переходу України до збалансованого розвитку пов'язана як з новим її статусом незалежної держави, так і з трансформаційними процесами, які докорінно змінили засади функціонування українського суспільства та зумовлюють необхідність розроблення й впровадження нових принципів і механізмів управління розвитком.

На початок ХХІ ст. Україна посідає одне з перших місць у світі за рівнем споживання енергії, води та інших ресурсів на одиницю ВВП. Обсяги промислових відходів на душу населення перевищують аналогічні показники багатьох країн світу. Водночас, вона має значні та різноманітні природні ресурси, які протягом тривалого історичного періоду зазнавали масштабної екстенсивної експлуатації, що призвело до їх значного вичерпання та деградації, тому вони потребують дбайливого ставлення та ощадливого використання. Особливо це стосується земельних, водних і лісових ресурсів.

Масштабна тривала експлуатація природних ресурсів призвела до загострення екологічної ситуації в країні та не забезпечила відповідного економічного розвитку. Через надзвичайно високий рівень зношеності основних виробничих засобів зростає загроза техногенних аварій зі значними негативними екологічними наслідками. Окреме місце займають проблеми, пов'язані з аварією на ЧАЕС, негативні наслідки якої не мають світових аналогів.

Складні трансформаційні процеси та відсутність політичної волі, недосконалість нормативно-правової бази та планування розвитку зумовили ту обставину, що збалансований розвиток не став пріоритетом державної політики України. Перехід України до збалансованого розвитку потребує зміни політики в соціальній сфері, основними напрямками якої мають бути: збереження здоров'я людини, сприяння поліпшенню демографічної ситуації, забезпечення соціальних гарантій людям, які потребують захисту, досягнення нормативів якості життя, прийнятих у розвинених країнах, досягнення орієнтирів сучасного рівня раціонального споживання для всіх верств населення, гуманізація суспільних відносин.

Складність сприйняття й реалізації основних положень сталого (збалансованого) розвитку підтверджується висловом В.І. Вернадського, який ще на початку ХХ ст. зауважив, що проблеми, які підлягають вирішенню, часто не вкладаються в рамки однієї науки, і ми спеціалізуємося не по науках, а за проблемами. Тому проблема реалізації в Україні основної парадигми ХХІ ст. потребує консолідації зусиль усіх науковців і управлінців.

Екологічна політика. Стратегічне екологічне планування та визначення пріоритетів екологічної політики залишаються значною проблемою як для Мінприроди, так і для Уряду України, незважаючи на те, що Україна створила значну правову базу охорони навколишнього середовища. Станом на 2010 рік екологічне законодавство налічувало понад 300 законів і підзаконних актів. Проте ця законодавча база є складною для впровадження, суперечливою і тому неефективною за результатом. У другій половині 2010 року в екологічній політиці України відбулися позитивні зрушення, пов'язані з розробленням і прийняттям Національної стратегії екологічної політики та проведенням міжнародних екологічних форумів.

14 січня 2011 року набрав чинності Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики до 2020 року». Тим самим Україна виконала головне зобов'язання в екологічній галузі в рамках реалізації пріоритетів Порядку денного Асоціації Україна-ЄС на 2010 рік. Для реалізації пріоритетних напрямів Стратегії Європейський Союз прийняв рішення про надання бюджетної підтримки Європейської Комісії природоохоронному сектору України в обсязі 35 млн євро та міжнародної технічної допомоги від ЄС та Уряду Швеції загальним обсягом, що перевищує 10 млн євро.

25 травня 2011 року Кабінет Міністрів України схвалив Національний план дій з охорони навколишнього природного середовища України на період 2011 – 2015 роки. План дій відіграє значну роль у впровадженні нових або оновлених принципів екологічного врядування в Україні.

У жовтні 2010 року в Києві відбувся Міжнародний екологічний форум «Довкілля 2010», на якому було започатковано національний процес «Довкілля для України» для того, щоб об'єднати зусилля і залучити

до співпраці всі зацікавлені сторони на національному та регіональному рівнях для реформування екологічної політики України у напрямі екологізації політик, програм і планів національного, галузевого, регіонального та місцевого розвитку. У квітні 2011 та 2012 років за сприяння Кабінету Міністрів України відбулося ще два Міжнародні екологічні форуми «Довкілля для України».

Однак тривалий період низької пріоритетності питань збереження довкілля на державному рівні призвів до правового нігілізму у питанні дотримання вимог природоохоронного законодавства. Це призвело до того, що почала набирати силу лобістська діяльність бізнесових структур, спрямована на те, щоб зменшити кількість природоохоронних вимог для певного напрямку бізнесової діяльності. Прикладом такої діяльності є ухвалення Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» (2011). Новий закон практично скасовує положення Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Закону України «Про екологічну експертизу» щодо обов'язковості проведення екологічної експертизи у процесі інвестиційної, господарської та іншої діяльності, яка впливає або може вплинути на стан довкілля. Ліквідація процедури екологічної експертизи дає вагомий підстави зробити висновок, що Україна не зможе дотримуватися своїх зобов'язань у рамках Конвенції Еспоо.

Важливим, ключовим питанням є *інтеграція екологічної політики в галузеві політики*. Проте для галузевих міністерств і відомств вона ще не стала пріоритетом. В Україні стратегічне планування розвитку країни не орієнтоване на планування збалансованого розвитку. Законодавством України передбачено планування лише соціально-економічного розвитку, яке майже не враховує третю складову збалансованого розвитку – екологічну. Включення питань охорони довкілля до планів соціально-економічного розвитку відбувається (якщо взагалі відбувається) шляхом підготовки окремого розділу, який, як правило, є незначним за обсягом, не містить екологічних положень та викладу альтернативних шляхів розвитку.

Стосовно регіонального планування Міністерство економіки України розробило Методичні рекомендації щодо формування регіональних стратегій розвитку, згідно з якими під час розроблення стратегій регіонального розвитку необхідно враховувати документи Конференції ООН з довкілля і розвитку (Ріо-де-Жанейро, 1992) та інші міжнародні документи.

Одним із основних інструментів інтеграції екологічної політики в галузеві політики є стратегічна екологічна оцінка. Під час 5-ї Всеєвропейської конференції міністрів охорони довкілля (Київ, 2003) Україна приєдналася до Протоколу зі стратегічної екологічної оцінки до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті. Проте Україна не ратифікувала цей Протокол, що є бар'єром для інтеграції екологічної політики у політику розвитку галузей на початковій стадії оцінки альтернатив.

Засади інтегрованого екологічного управління не поширені в галузях національної економіки. Внаслідок цього галузеві програми і стратегії не мають потужної екологічної складової, реалізація якої могла б забезпечити технічне переоснащення, запровадження енергоефективних і ресурсозберігаючих технологій, маловідходних, безвідходних та екологічно безпечних технологічних процесів.

В Україні на інституційному рівні немає державного органу, який би координував інтеграцію екологічної складової в усі сектори економіки та суспільного життя. Протягом 2005-2011 років було ухвалено кілька стратегічних галузевих документів, які наочно демонструють значний розрив галузевого розвитку з екологічними пріоритетами. Екологізація енергетичної, транспортної, сільськогосподарської та промислової галузей має стати пріоритетним завданням на найближчий період.

Ставлення до рішень Ріо + 20

Чинні міжнародні документи зі збалансованого розвитку містять два етичні принципи, важливі для збалансованого розвитку: справедливість у межах поколінь (турбота про бідних) та справедливість між поколіннями (турбота про майбутнє). Однак, для забезпечення збалансованого розвитку необхідно додати третій принцип - турботу про планетарну екосистему (міжвидова справедливість). Цей крок було зроблено у Хартії Землі - документі, що був представлений на Всесвітньому саміті зі збалансованого розвитку в Йоганнесбурзі у 2002 році та прийнятий ЮНЕСКО у 2003 році. Хартія Землі - це декларація фундаментальних принципів побудови збалансованого та мирного глобального суспільства у XXI столітті. Хартія дає системний погляд на екологічну цілісність, соціальну та економічну справедливість, демократію та мир і не відокремлює захист довкілля від захисту прав людини та забезпечення справедливого людського розвитку. Цей документ або створена на його основі Хартія збалансованого розвитку могла б бути прийнята світовою спільнотою як етичний кодекс для забезпечення збалансованого розвитку.

Питання справедливості є ключовими для реалізації концепції збалансованого розвитку, оскільки такий розвиток не має відбуватися за рахунок бідних верств населення чи природних ресурсів бідних країн.

Позиція щодо «зеленої» економіки

За визначенням ЮНЕП, «зелена» економіка - це економіка, результатом якої є покращення добробуту людей та соціальної справедливості з одночасним значним зниженням екологічних ризиків та екологічного

дефіциту (ШЕР 2010). У більшості документів, прийнятих з цього питання на міжнародному рівні, йдеться про необхідність поступової трансформації традиційної економіки у більш енергоефективну.

Про однозначну підтримку запропонованої парадигми можна говорити лише після обрахунку необхідних ресурсів і можливих втрат, а також за умови розроблених науково обґрунтованих заходів стосовно перспектив зміни у визначених рамках сучасної екстенсивної парадигми економіки без істотних втрат для країн, що розвиваються. Для цього необхідно, зокрема, провести незалежний аналіз ефективності експортної зорієнтованості економіки, перспективності заміни природних процесів новітніми технологіями там, де це відбувається, та універсальності принципу приватизації. Необхідно переглянути ефективність застосування ВВП як мірила рівня розвиненості економіки країни.

Варто зауважити окремо, що «зелена» економіка не повинна підмінити поняття збалансованої економіки у рамках збалансованого розвитку за принципами Ріо.

Без сумніву, слід підтримувати бачення «зеленої» економіки у тому варіанті, який представлено у п. 26 проекту підсумкового документа «Майбутнє, якого ми хочемо» конференції Ріо+20, а саме як засіб для досягнення збалансованого розвитку, як економіку, яка на шляху до збалансованого розвитку та подолання бідності має захистити та поліпшити базу природних ресурсів, підвищити ресурсоефективність, сприяти впровадженню моделей збалансованого споживання та виробництва, а також сприяти рухові світу в напрямі до низьковуглецевого розвитку.

Позиція щодо міждержавного органу зі сталого (збалансованого) розвитку

Істотною перешкодою для досягнення збалансованого розвитку в Україні, як і в усьому світі, є відсутність узгодженого підходу, який би повністю інтегрував три його складові. Навпаки, зростає кількість різних процесів, орієнтованих на кожну складову окремо. Тому є потреба в цілісному підході до збалансованого розвитку, який дасть змогу інтегрувати економічний, соціальний та екологічний підходи.

Інтеграція трьох основних складових збалансованого розвитку може бути реалізована насамперед за допомогою стратегічного планування на глобальному та національному рівнях. Основне завдання на глобальному рівні - визначення світовою спільнотою міжнародних цілей збалансованого розвитку, на національному - визначення національних цілей збалансованого розвитку на національних форумах і прийняття їх в національних стратегіях збалансованого розвитку. У такий спосіб кожна країна може обрати свою власну модель збалансованого розвитку.

Для того, щоб інтегрувати три складові збалансованого розвитку, є потреба інтегрувати погляди, підходи та інтереси ключових заінтересованих сторін. На міжнародному рівні це здійснює ООН за допомогою всесвітніх самітів зі збалансованого розвитку. Для моніторингу та контролю виконання Порядку денного на ХХІ ст. була створена Комісія зі збалансованого розвитку, яка є одним з 30 допоміжних органів Економічної і соціальної ради ООН.

У документі «Майбутнє, якого ми хочемо» (п. 49 alt) запропоновано створити Раду зі збалансованого розвитку шляхом реформування та розширення повноважень цієї Комісії.

Відповідні Національні та регіональні ради зі збалансованого розвитку мають стати складовою цією глобальною системою координації. Такі Ради можуть надавати експертні та консультативні послуги у процесі державного планування відповідним міністерствам і відомствам.

Поточну координацію міжнародної та національної діяльності зі збалансованого розвитку могла б здійснювати Програма розвитку ООН (UNDP), яка має розгалужену інституційну мережу в різних країнах світу і вже багато років працює над питаннями розвитку. В такому разі її доцільно трансформувати в Програму ООН зі збалансованого розвитку.

Також необхідно зміцнити інституційну базу екологічної складової збалансованого розвитку. Доцільно підтримати створення Всесвітньої екологічної організації з універсальним членством шляхом трансформації та зміцнення Програми ООН з навколишнього середовища (ШЕР), як запропоновано у резолюції «Майбутнє, якого ми хочемо». Така організація повинна мати повноваження щодо координації діяльності численних міжнародних природоохоронних інституційних структур та забезпечувати підвищення ефективності виконання прийнятих рішень, контролю їх виконання та поліпшення відповідної звітності.

Зміцнення інституційної бази сталого (збалансованого) розвитку на національному рівні

Для реалізації політики збалансованого розвитку в Україні доцільно створити державну установу (чи реформувати одну з установ), яка б мала повноваження щодо інтеграції трьох складових збалансованого розвитку та впровадження екологічної політики в секторальні політики, програми і плани. Її діяльність має бути орієнтована на розроблення стратегії збалансованого розвитку, відповідного плану дій, аналізу державних цільових програм і галузевих стратегій, програм і планів дій на їх відповідність принципам збалансованого розвитку та контролю виконання Україною міжнародних зобов'язань зі збалансованого розвитку та в рамках Конвенції Ріо. Такою установою може бути Агенція зі збалансованого розвитку.

Крім того, нагальною стає потреба у наданні міністерствам і відомствам експертних і консультативних

послуг з питань збалансованого розвитку. Таку функцію могли б виконувати Національна та регіональні ради зі збалансованого розвитку.

Доцільно підтримати пропозицію 64-ї Щорічної конференції Департаменту громадської інформації ООН для неурядових організацій щодо надання Національній раді зі збалансованого розвитку до 2017 року функцій інструмента переходу до «зеленої» економіки та розроблення «дорожньої карти» національної «зеленої» економіки кожної країни - члена ООН.

Також важливою є ініціатива цієї конференції щодо створення Міжнародного природоохоронного суду та зміцнення національних судових органів у такий спосіб, щоб вони могли фахово, ефективно і своєчасно розглядати справи щодо порушення міжнародного та національного природоохоронного законодавства.

Позиція України щодо рамок діяльності за пріоритетними тематичними питаннями

Немає сумніву у підтримці визнання пріоритетними такі Цілі збалансованого розвитку:

- а) Зміна моделей споживання. Збалансоване споживання та виробництво.
- б) Продовольча безпека та збалансоване сільське господарство.
- в) Безпечна і доступна вода.
- г) Динамічна стабільність клімату.
- д) Чиста енергетика.
- е) Біорізноманіття.
- ж) Здорові ліси.
- з) Здоров'я населення та доступ до базового рівня медичних послуг.
- и) Економічна, екологічна і соціальна збалансованість міст.

Наука і технології для сталого (збалансованого) розвитку

У той час, коли у сучасному світі істотно розширилися можливості для вільного обміну передовими технологіями, переважна кількість країн все ще не має доступу до більшості з них. У цьому процесі часто на перешкоді стають надмірна вартість або ліцензійні чи дозвольні умови. В одних випадках штучні бар'єри у трансфері технологій створюють самі уряди держав, в інших - бізнес. Для подолання проблеми необхідно інвентаризувати наявні технології та створити перелік тих з них, які істотно впливають на збільшення енергоефективності виробництва та на зменшення забруднення. Такі технології мають стати вільними для доступу всім країнам.

Іншою проблемою є те, що прогрес у створенні нових технологій, безпечних для довкілля та людей, не встигає компенсувати зростаюче забруднення, деградацію природних ресурсів і споживання. Великою мірою це сталося через зменшення ролі науки у багатьох країнах, де вона традиційно відігравала значну роль. В Україні економічні трансформаційні процеси кінця 90-х років і нинішня економічна криза призвели до того, що традиційна наука позбавлена або майже позбавлена належного державного фінансування. Через це значною мірою була втрачена матеріальна база та інтелектуальний потенціал. Це відбулося, з одного боку, через міграцію науковців до інших країн, з другого - у зв'язку із занепадом цілих наукових напрямів і шкіл, тому, як наслідок, світова прикладна наука втратила значну частину своєї бази.

Класична наука, крім згаданої функції, має виконувати ще й прогностичну. Спроби замінити прогностичну роль науки на політичне чи ринкове прогнозування довели свою повну неспроможність. Для розв'язання цих проблем необхідно домогтися стабільного захищеного фінансування науки на рівні 4% державного бюджету. В той час, коли підтримку розроблення нових технологій можуть взяти на себе передові корпоративні структури, створенню світових спеціалізованих наукових центрів для забезпечення моніторингової та прогностичної функції з питань збалансованого розвитку повинні сприяти держави.

Можливості і рушійні сили реалізації світоглядної парадигми збалансованого розвитку

Здійснення системи практичних заходів щодо опрацювання в Україні принципів збалансованого розвитку та впровадження їх у процес природокористування розгорталося поступово і посилювалося після того, як на початку 1990-х років була створена система державних фондів з охорони природного середовища (національний і місцеві рівні). Вдосконалення природоохоронного і податкового законодавства дозволило сформулювати економічні механізми природоохоронної діяльності та проводити в життя механізми ресурсо- та енергозбереження, що підтверджено спеціальним законом «Про охорону навколишнього природного середовища» та відповідними законодавчими актами і постановами Кабінету Міністрів України щодо використання надр, лісових, водних та інших ресурсів.

У державі створено ряд комісій та наукових рад, які мають сприяти впровадженню основних принципів збалансованого розвитку. На жаль, цього не відбулося через ряд причин, що мають економічне, політичне і соціальне підґрунтя. Головні з них:

– не визріла соціальна свідомість населення щодо небезпеки для його життя, а відтак не сформувалася його єдність з урядовцями, науковцями, політичними і громадськими діячами, підприємцями стосовно усвідомлення принципів збалансованого розвитку, визначення напрямів руху до збалансованого розвитку

та опрацювання конкретних дій;

– незадовільний стан економіки, що ґрунтується на застарілих технологіях і перебуває у перманентній кризі;

– відсутність обґрунтованої системи інституційного забезпечення впровадження принципів збалансованого розвитку та ідеології суспільно-природних відносин з визнанням їх паритетності;

– недостатнє фінансування науки, що не відповідає закону України «Про науку і науково-технічну діяльність», та відсутність механізмів впровадження наукових розробок;

– величезні витрати держави на ліквідацію наслідків аварії на Чорнобильській атомній станції.

Активізація рушійних сил, що впливають на формування стратегії та національного плану дій в напрямі збалансованого розвитку, має здійснюватись завдяки відповідним Указам Президента України, які мають силу прямої дії. Важливою передумовою підвищення ефективності управлінських структур усіх рівнів у справі впровадження принципів збалансованого розвитку є належна перепідготовка й атестація співробітників та впровадження у державі спеціальних програм навчальної і просвітницької діяльності.

Сприяння реалізації нової парадигми розвитку здійснюється інститутами Національної академії наук України та інших академій, а також окремими фахівцями. Слід активізувати роботу Національної комісії зі збалансованого розвитку та скоординувати роботу Міністерства економіки (економічна складова збалансованого розвитку), Міністерства екології і природних ресурсів (екологічна складова) і Міністерства праці та соціальної політики (соціальна складова).

Висновки

Людство здолало межу третього тисячоліття, вийшовши на черговий відтинок свого розвитку. Сьогодні воно має величезні технічні досягнення, надзвичайно зросли можливості його впливу на природу і ресурси планети. Людина побувала в усіх куточках Землі, вийшла в Космос. Завдяки новим технологіям практично зникли просторові та часові бар'єри для спілкування, обміну інформацією між найвіддаленішими материками і частинами планети.

Водночас, досягнення людства, попри всю їх значимість і велич, тільки підкреслили ступінь залежності людини від сил Природи. Людство стоїть перед необхідністю вирішення багатьох глобальних проблем, більшість із яких мають у своїй основі проблеми його взаємовідносин з Природою.

Можна з різним ступенем критики (і критики справедливої) ставитися до Основної парадигми ХХІ століття та Концепції збалансованого розвитку. Але людство, якщо воно хоче продовжити своє існування, не має інших альтернатив, крім розв'язання проблем взаємовідносин з природою.

Україна на шляху до збалансованого розвитку має здолати низку перешкод. Нижче викладені конкретні завдання, які повинна вирішити Україна.

У сфері інтеграції до світової економіки: захист національних інтересів країни, забезпечення належного рівня національної безпеки та її економічної, соціальної, екологічної складових. Особливо важливими є оптимізація використання природно-ресурсного потенціалу країни, зокрема земельних ресурсів, і зменшення рівня залежності від критичного імпорту енергетичних ресурсів, забезпечення диверсифікації джерел їх постачання. Ще одне актуальне завдання - реалізація потенціалу експортних можливостей України на світових ринках продовольства та іншої сільськогосподарської продукції.

У соціальній сфері:

– розроблення та впровадження стратегії захисту здоров'я людей від впливу негативних чинників навколишнього середовища з чіткою регламентацією надходження у довкілля речовин та енергії, шкідливих для здоров'я;

– розроблення та впровадження стратегії забезпечення особистісного розвитку людини; розроблення та проведення медико-соціальних заходів щодо збереження соматичного і психофізіологічного здоров'я населення, запобігання епідеміям і екологічно зумовленим захворюванням;

– забезпечення безкоштовних базових медичних послуг для всіх верств населення;

– забезпечення високої трудової зайнятості населення, продуктивності праці та гідної її оплати;

– забезпечення громадського порядку та суспільної безпеки, блокування чинників виникнення злочинності, тероризму, проявів вандалізму, заворушень на релігійному та етнічному підґрунті;

– подолання диспропорцій у рівнях розвитку поселень;

– здійснення заходів щодо обмеження екстенсивного промислового розвитку, а також щодо екологізації виробництва субрегіональних систем розселення;

– збереження та примноження рекреаційних якостей територій курортного призначення, територій для відпочинку і туризму; підтримання такого природно-суспільного стану, який виключає природні й техногенні надзвичайні ситуації, аварії та катастрофи з тяжкими соціальними та екологічними наслідками.

У промисловості: створення сучасного, інтегрованого у світове виробництво промислового комплексу, здатного в умовах інтеграції та глобалізації здійснювати основні завдання соціально-економічного розвитку та розв'язувати екологічні проблеми, у тому числі обмеження та скорочення викидів парникових

газів і збільшення їх поглинання. Для забезпечення економічного зростання Україні необхідно провести радикальну технологічну модернізацію промисловості, впроваджуючи ресурсозберігаючі технології, системи екологічно чистого та безпечного виробництва, а також запровадити сучасний ефективний менеджмент у використанні природних ресурсів та охороні довкілля.

У сфері енергозабезпечення: зменшення рівня енергоємності виробництва; впровадження екофільних і енергозберігаючих технологій, ефективне та раціональне використання власних енергетичних ресурсів, освоєння й використання відновлюваних і альтернативних джерел енергії.

У сфері раціонального використання земельних ресурсів:

- визнання земельних ресурсів найціннішим стратегічним природним ресурсом України;
- оптимізація використання земельних ресурсів, насамперед земель сільськогосподарського призначення;
- удосконалення системи землекористування, охорони земельних ресурсів та збереження якості земель на принципах поступового доведення співвідношення частки земель під ріллею, луками, водноболотними угіддями та лісами до науково обґрунтованих нормативів для кожної природної зони;
- збільшення площі залісених територій з урахуванням при цьому необхідності відновлення ділянок природного степу;
- розширення масштабів рекультивациі деградованих, забруднених, підтоплених і затоплених земель;
- впровадження енергоефективних технологій обробітку землі та підготовки її до посівів, оптимізація структури посівних площ з особливим акцентом на недопустимість тотального використання орних земель України під посіви ґрунтовиснажливих культур;
- впровадження екологічно обґрунтованих систем ведення сільського господарства та адаптованих до місцевих умов технологій;
- розширене впровадження органічного землеробства;
- реалізація заходів підвищення родючості ґрунтів і продуктивності орних земель за умов зменшення їх площі;
- впровадження ефективного контролю за використанням генетично модифікованих організмів.

У сфері водокористування:

- забезпечення населення якісною питною водою на основі пріоритетності питного водопостачання порівняно з іншими видами водокористування;
- удосконалення правового та економічного механізму регулювання водокористування, зокрема подальший розвиток басейнового принципу управління ресурсами, відновлення природного режиму функціонування малих річок, обмеження господарської діяльності, яка призводить до порушення та забруднення на водозабірній площі і особливо на територіях витоків річок і водоохоронних зон, а також введення обґрунтованої плати за воду для зниження рівня водоспоживання.

У сфері охорони і використання лісів:

- впровадження в практику лісокористування критеріїв і принципів збалансованого управління лісами;
- доведення площі лісів до науково обґрунтованих нормативів у межах кожної природної зони;
- заліснення рекультивованих порушених земель і відновлення мережі полезахисних смуг;
- розроблення та впровадження системи протидії вирубуванню лісів і лісовим пожежам.

У сфері туризму: розвиток екологічного туризму, зокрема в промислово малоосвоєних і депресивних регіонах, де він стає одним з основних видів економічної діяльності, а також у регіонах з унікальними природними комплексами (Крим, Українські Карпати).

У сфері поводження з відходами:

- впровадження заходів щодо вдосконалення державного регулювання у сфері поводження з відходами з урахуванням науково-технологічної, екологічної, економічної та інвестиційної складових;
- забезпечення приведення класифікації відходів у відповідність з європейськими стандартами та вдосконалення державної статистичної звітності у цій сфері;
- опрацювання питання щодо можливості встановлення заборони на ввезення на територію України продукції, відходи якої не переробляють в Україні, пакувальних матеріалів і тари для неї за умови відсутності фінансування імпортерами відповідних програм зі створення виробництв для переробки таких відходів або зобов'язань щодо їх подальшого вивезення;
- розроблення заходів щодо посилення державного контролю за дотриманням вимог екологічної безпеки, а також контролю за веденням суб'єктами підприємницької діяльності первинного обліку утворення, збирання, оброблення, утилізації та видалення відходів, насамперед I та II класів небезпеки.

У сфері освіти і просвіти:

- інтеграція освіти для збалансованого розвитку у національну систему освіти, підвищення рівня кваліфікації та перепідготовки державних службовців і кадрів для різних галузей економіки відповідно до Стратегії СЕК ООН освіти для збалансованого розвитку;

- перегляд чинних, розроблення нових освітніх стандартів і кваліфікаційних вимог відповідно до принципів освіти для збалансованого розвитку;
- розроблення сучасних засобів навчання і навчально-методичних матеріалів для викладання основ збалансованого розвитку, зокрема підготовка та видання підручників і посібників зі збалансованого розвитку, а також навчально-методичних матеріалів для педагогів, учнів, наукових працівників на всіх рівнях системи освіти і професійної підготовки.

У сфері науки:

- надання державної підтримки програмам наукових досліджень з оцінювання природно-ресурсного потенціалу України, використання енергії, розроблення та впровадження системи індикаторів збалансованого розвитку та методів просторового планування, впливу чинників довкілля на стан здоров'я населення, а також демографічних тенденцій;
- проведення фундаментальних наукових досліджень з формування нової ідеології життєдіяльності українського суспільства, спрямованої на екологізацію економіки, виробництва, споживання, політики, освіти;
- дослідження здатності природних екосистем витримувати антропогенне навантаження;
- проведення економічної оцінки справжньої вартості природних ресурсів;
- сприяння науковим дослідженням у сфері ефективних методів навчання, інструментів (механізмів) оцінки збалансованості розвитку, формування життєвих установок і цінностей.

У сфері культури:

- формування світогляду українського народу на засадах загальнолюдських цінностей, ідей гуманізму та демократії з урахуванням принципів збалансованого розвитку;
- збереження історичної та культурної спадщини українського народу, його природної духовності;
- розроблення та здійснення системи заходів державного протекціонізму щодо поширення вітчизняних творів мистецтва, включаючи культурні й освітні програми в електронних засобах масової інформації.

У сфері інформаційного забезпечення та доступу до інформації:

- забезпечення постійної інформованості населення з питань розв'язання місцевих і загальнодержавних екологічних проблем і процесу переходу до збалансованого розвитку з активним залученням засобів масової інформації.

У сфері регіонального розвитку:

- розроблення та впровадження регіональної політики, яка забезпечуватиме гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів, регулярний моніторинг її виконання, а також узгоджуватиметься зі стратегією збалансованого розвитку України;
- розроблення та реалізація узгоджених регіональних програм збалансованого розвитку на основі комплексного міжрегіонального використання природно-ресурсної бази країни;
- оптимізація співвідношення рівнів розвитку регіонів на основі врахування природних, природно-ресурсних, історичних, соціокультурних чинників розвитку кожного з них;
- класифікація регіонів України за рівнем техногенного навантаження та поліпшення екологічної ситуації у найпроблемніших регіонах;
- зміцнення горизонтальних зв'язків між регіонами шляхом виконання спільних соціально-економічних і екологічних програм та проведення міжрегіональних природоохоронних заходів.

Значний природно-ресурсний, трудовий і науковий потенціали, працездатність народу України, сприятливий клімат і географічне положення, привабливість ряду регіонів за розвиненістю промислового комплексу для інновацій створюють позитивні передумови для зростання економіки України та її збалансованого розвитку. Україна має забезпечити ефективне використання усіх ресурсів свого розвитку і, насамперед, головного природного багатства - земельних ресурсів.

Гармонізація ставлення суспільства до природи на теренах України і перехід до збалансованого розвитку потребують консолідації українського суспільства, усвідомлення громадянами і керівництвом держави своєї єдності, чіткого визначення національних стратегічних інтересів країни та реалізації політики збалансованого розвитку для їх практичного забезпечення

¹Інститут географії НАН України, Київ

²Державна екологічна академія післядипломної освіти та управління, Київ

³Центр екологічної освіти та інформації, Київ

⁴Всеукраїнська екологічна ліга, Київ